

ΤΕΥΧΟΣ ΠΡΩΤΟ
2017/1

ΚΩΣΤΑΣ ΣΤΕΡΓΙΟΠΟΥΛΟΣ

Πώς παράγεται η υπεραξία;
Επιστημονικό αντικείμενο και μέθοδος στο
Κεφάλαιο του Καρλ Μαρξ

ΘΑΝΑΣΗΣ ΜΑΝΙΑΤΗΣ

Για τις κρίσεις και την κρίση της ελληνικής οικονομίας:
Ο νόμος της πτωτικής τάσης του ποσοστού κέρδους

ΕΛΕΝΗ ΒΛΑΧΟΥ

Η Βιομηχανία της Νοητικής Ενδυνάμωσης

REINHARD JUNG

Ταξικοί αγώνες και η πτώση των μυκηναϊκών ανακτόρων

ΓΙΩΡΓΟΣ ΜΑΝΙΑΤΗΣ

Φιλοσοφικές και ιστορικές προϋποθέσεις
του καλλιτεχνικού ρεαλισμού

ANWAR SHAIKH

Η πρώτη μεγάλη ύφεση του 21ου αιώνα

ΝΙΚΟΣ ΦΩΛΙΝΑΣ

Εφαρμόζοντας το Ιδεατό
Βιβλιοκρισία στην ελληνική έκδοση της
Διαλεκτικής του Ιδεατού του Έβαλντ Ιλιένκοφ

Ρ

Ι

Μ

Η

ΕΞΑΜΗΝΙΑΙΑ
ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ
ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ

Τιμή €9

ΚΡΙΣΗ

ΕΞΑΜΗΝΙΑΙΑ
ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ
ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ

ΚΡΙΣΗ
Εξαμηνιαία Επιστημονική Επιθεώρηση

KRISI
Biannual Scientific Review

Συντακτική επιτροπή
Θοδωρής Δημητράκος
Γιάννης Κοζάτσας
Κώστας Πασσάς

Επιστημονικοί συνεργάτες
Άρης Αραγεώργης, Ελένη Βλάχου, Reinhard Jung, Δημήτρης Καλτσώνης, Έλενα Μαμουλάκη, Γιώργος Μανιάτης, Ευγένιος Μαθιόπουλος, Σταύρος Μαυρουδέας, Παντελής Μπάγκος, Αριστείδης Μπαλτάς, Ευγενία Μυλωνάκη, Θανάσης Πάνος, Νίκος Παπαδάτος, Σπύρος Σακελλαρόπουλος, Σταύρος Σταυρίδης, Κώστας Στεργιόπουλος, Γιώργος Φαράκλας, Μαρία Χολέβα, Αλέξανδρος Χρύσης, Στάθης Ψύλλος.

Επικοινωνία
www.e-krisi.gr

Υπεύθυνος επικοινωνίας
Γερασimos Χολεβας

Σχεδίαση-στοιχειοθέτηση τεύχους
Βασίλης Παπαγεωργίου

Σχεδίαση ιστοσελίδας
Γιάννης Σακελλαρίου

Τιμή τεύχους: 9 ευρώ
Ετήσια συνδρομή (ιδιώτες): 15 ευρώ
Ετήσια συνδρομή (ιδρύματα): 20 ευρώ

Κεντρική διάθεση
Εκδόσεις Τόπος
Πλαπούτα 2 & Καλλιδρομίου, 114 73 Αθήνα, Τηλ. 2108222835, info@motibo.com

Τεύχος 1 – 2017/1

Απαγορεύεται η αναδημοσίευση μέρους ή όλου του έργου, καθώς και η αναπαραγωγή ή μετάδοσή του με οποιοδήποτε οπτικοακουστικό, γραπτό ή άλλο μέσο χωρίς την έγγραφη άδεια του εκδότη ή του συγγραφέα.

ISSN 2585-2124

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Της σύνταξης	5
--------------------	---

Άρθρα

Πώς παράγεται η υπεραξία; Επιστημονικό αντικείμενο και μέθοδος στο Κεφάλαιο του Καρλ Μαρξ	9
Κώστας Στεργιόπουλος	

Για τις κρίσεις και την κρίση της ελληνικής οικονομίας: Ο νόμος της πτωτικής τάσης του ποσοστού κέρδους	39
Θανάσης Μανιάτης	

Η Βιομηχανία της Νοητικής Ενδυνάμωσης	66
Ελένη Βλάχου	

Ταξικοί αγώνες και η πτώση των μυκηναϊκών ανακτόρων	78
Reinhard Jung	

Φιλοσοφικές και ιστορικές προϋποθέσεις του καλλιτεχνικού ρεαλισμού	127
Γιώργος Μανιάτης	

Μετάφραση άρθρου

Η πρώτη μεγάλη ύφεση του 21^{ου} αιώνα	156
Anwar Shaikh	

Βιβλιοκρισία

Εφαρμόζοντας το Ιδεατό Βιβλιοκρισία στην ελληνική έκδοση της Διαλεκτικής του Ιδεατού του Έβαντ Ιλιένκοφ	178
Νίκος Φωλίνας	

Εφαρμόζοντας το Ιδεατό Βιβλιοκρισία στην ελληνική έκδοση της *Διαλεκτικής του Ιδεατού* του Έβαλντ Ιλιένκοφ

Hygenkon Evald 2016. *Η διαλεκτική του ιδεατού*, μτφρ. Μάριος Δαρβίρας, επιμ. Μάριος Δαρβίρας, Βαγγέλης Γαλάνης, Τρίκαλα.

Νίκος Φωλίνας*

1.1 Ορίζοντας το ιδεατό

Στη φιλοσοφία, σύμφωνα με τη μαρξιστική παράδοση,¹ τα διακριτά στρατόπεδα είναι δύο, ο υλισμός και ο ιδεαλισμός. Αυτά ταξινομούνται ανάλογα με τι από τα δύο, την ύλη ή το πνεύμα αντίστοιχα, ο εκάστοτε φιλόσοφος ή σχολή θεωρεί ως πρωτεύον και καθοριστικό. Βέβαια, απαντώντας σε αυτή την ερώτηση περί του πρωτεύοντος και καθοριστικού, όχι μόνο δεν λύνονται τα προβλήματα της σκέψης αλλά αντιθέτως παράγεται μια νέα σειρά προβλημάτων. Ακριβώς επειδή στη μαρξιστική σκέψη η ύλη είναι το καθοριστικό στοιχείο, η έννοια του ιδεατού, ως η βασική έννοια του ιδεαλισμού, τίθεται ως ένα υπαρκτό ζήτημα προς έρευνα. Γενικά θα λέγαμε ότι το ιδεατό αναφέρεται στις μη υλικές ιδιότητες των πραγμάτων και τη θέση την οποία αυτές έχουν μέσα στον υλικό κόσμο. Είναι εκείνο το κομμάτι της ανθρώπινης κοινωνίας το οποίο πάνω και ανεξάρτητα από την ατομική νόηση έχει τη δική του αντικειμενικότητα, όπως είναι για παράδειγμα «οι μαθηματικές αλήθειες, οι λογικές κατηγορίες, οι ηθικές επιταγές, οι ιδέες περί δικαίου» (62)². Το ιδεατό, λοιπόν, κατά τον Ιλιένκοφ, τίθεται ως μια ξεχωριστή μορφή από αυτή της υλικότητας καθώς αυτού του είδους τα φαινόμενα λειτουργούν ως «ρυθμιστικά σχήματα, ως μια ιδιαίτερη πραγματικότητα που είναι σαφώς διαφορετική από τον ίδιο [τον άτομικό άνθρωπο] (και από τον εγκέφαλό του βεβαίως) και επιπλέον διαθέτει και τη δική της αυστηρή οργάνωση» (63-64).

Με βάση τα παραπάνω, θα μπορούσαμε να πούμε ότι αυτού του είδους η προσέγγιση δίνει την εντύπωση ότι προσιδιάζει περισσότερο σε μια ιδεαλιστική αντίληψη του προβλήματος παρά σε μια υλιστική, αφού μιλώντας για το ιδεατό συζητάμε για κάτι αντικειμενικό με τη δική του αυστηρή οργάνωση και τους δικούς του κανόνες. Ο Ιλιένκοφ ξεδιαλύνει αυτήν την εντύπωση, ακολουθώντας τη μαρξιστική αντίληψη της διαδικασίας της αντανάκλασης του υλικού κόσμου στην ανθρώπινη σκέψη και με αφετηρία αυτή την αντίληψη κατανοεί το ιδεατό ως

«ειδικές μορφές ανάκλασης του εξωτερικού κόσμου από τον ανθρώπινο εγκέφαλο, που έχουν πάντοτε υπάρξει το αντικείμενο έρευνας, από τη φιλοσοφία ως επιστήμη, με την ονομασία “ιδεατές” μορφές της ψυχικής δραστηριότητας. Και η φιλοσοφία διατήρησε αυτό τον όρο επειδή με αυτόν οι ιδιαίτερες αυτές μορφές διαχωρίζονται κατάλληλα από όλες τις άλλες» (78-79).

* Ο Νίκος Φωλίνας είναι υποψήφιος διδάκτωρ φιλοσοφίας στο Πανεπιστήμιο Κρήτης.

1 Για μια συνοπτική και περιεκτική πραγμάτευση του θέματος, βλ. Engels 2011: 22.

2 Οι αριθμοί εντός παρένθεσης, παραπέμπουν στις αντίστοιχες σελίδες του υπό παρουσίαση βιβλίου.

Με αυτή την τοποθέτηση προσδιορίζει το ιδιαίτερο αντικείμενο της φιλοσοφίας και την αναγκαιότητα να καταφέρουμε να διαχωρίσουμε τις μορφές του αντικειμένου ώστε να μη χαθεί το νόημα της εκάστοτε κατηγορίας. Ένα τέτοιο παράδειγμα είναι η συχνή σύγχυση του ιδεατού με τις υποπεριπτώσεις του, όπως είναι η συνείδηση. Αν δεν δώσουμε στο ιδεατό τον γενικό του χαρακτήρα και προσπαθήσουμε να το αναγάγουμε σε μια τέτοια υπό-περίπτωση, η οποία πέραν πάσης αμφιβολίας ανήκει στη σφαίρα των ιδεατών πραγμάτων, τότε αναγκάζομαστε να αντιστρέψουμε τους όρους και με αυτόν τον τρόπο να κάνουμε βήματα προς τη λάθος κατεύθυνση ως προς το πώς αντιλαμβανόμαστε την υλικότητα των πραγμάτων. Δηλαδή, πρέπει να δούμε το ιδεατό σαν κάτι πολύ ευρύτερο από τη συνείδηση, την οποία βέβαια το ιδεατό εμπεριέχει.

Συνεχίζοντας, με βάση τα παραπάνω μπορούμε να καθορίσουμε τα κύρια χαρακτηριστικά του ιδεατού: είναι αντικειμενικό, καθώς είναι αντανάκλαση της αντικειμενικής πραγματικότητας στην ανθρώπινη συνείδηση. Η μορφή του χαρακτηρίζεται από σχετική αυτονομία ως προς την υλικότητα του εξωτερικού κόσμου, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι δεν πραγματώνεται στο «ανθρώπινο κεφάλι». Εν ολίγοις, «η ιδεατή μορφή του πράγματος είναι μια μορφή κοινωνικό-ανθρώπινης ζωτικής δραστηριότητας, η οποία υπάρχει έξω από αυτή τη δραστηριότητα, και συγκεκριμένα υπάρχει ως μορφή ενός εξωτερικού πράγματος» (132).

1.2 Αντίπαλες θεωρήσεις για το Ιδεατό

Ο Ιλιένκοφ αντιτίθεται σε δύο σοβιετικούς φιλοσόφους προσδιορίζοντας έτσι εν πρώτοις αρνητικά την αντίληψη του για το ιδεατό. Αρχικά, θα ασκήσει κριτική στον Ι. Νάρσκι, ο οποίος προχωρά στην κατ' ουσίαν ταύτιση της συνείδησης με την ιδεατότητα των πραγμάτων αφού ισχυρίζεται ότι «τα ιδεατά φαινόμενα δεν μπορούν να υπάρχουν πέρα και έξω από τη συνείδηση, και όλα τα άλλα φαινόμενα είναι υλικά» (57). Με αυτόν τον τρόπο, όμως, η αντίληψη για το ιδεατό ως αντικειμενικότητα υποχωρεί και δημιουργούνται προβλήματα τα οποία μπορούν να οδηγήσουν στον υποκειμενισμό, με αποκορύφωμα το θετικισμό και την απόρριψη του υλισμού.

Ο Ιλιένκοφ καταλαβαίνει τα όρια αυτής της ταύτισης και ανασυγκροτεί κριτικά την άποψη του Νάρσκι σε τρεις άξονες. Κατά πρώτον, υπάρχει και το υποσυνείδητο επίπεδο, του οποίου τα περιεχόμενα δεν ανήκουν στην εμβέλεια της συνειδητότητας. Με τη λογική του Νάρσκι, το υποσυνείδητο ανήκει στα υλικά φαινόμενα και έτσι όποιος στοχαστής δέχεται το υποσυνείδητο ανήκει στους υλιστές (όπως επί παραδείγματι ο Φρόνυτ), συνεπαγωγή που για τον Ιλιένκοφ είναι προβληματική. Κατά δεύτερον, ό,τι δεν αφορά την ατομική συνείδηση και αναφέρεται σε «απρόσωπα πράγματα, όπως είναι η “γλώσσα” και οι “δομές” της, τα οποία με κανέναν τρόπο δεν μπορούν να αναχθούν στα φαινόμενα της ατομικής συνείδησης» (58), πρέπει αυτόματα να κατηγοριοποιηθεί ως υλικό και μόνο. Αυτή η θεώρηση του Νάρσκι, η οποία κατά τον Ιλιένκοφ προσιδιάζει στον θετικισμό, αφορά και μια άλλη διάσταση: τη μη αποδοχή της πνευματικής ζωής της ανθρωπότητας

και ως εκ τούτου την αναγωγή όλων των πνευματικών φαινομένων στη γλώσσα και τις δομές της. Αν όμως δεχτεί κανείς μια τέτοια θεώρηση, χάνει από τη φιλοσοφική του εικόνα την ιδεατότητα και άρα το ερώτημα περί του καθεστώτος της τελευταίας καθίσταται «ψευδοπρόβλημα». Σύμφωνα, δηλαδή, με αυτή την αντίληψη των θετικιστών δεν θα πρέπει να μας απασχολεί το πρόβλημα του ιδεατού. Με αυτόν τον τρόπο, το ιδεατό, σε ό,τι κι αν αυτό συνίσταται, ανάγεται πλήρως στο εκάστοτε υποκείμενο, και έρχεται σε αντίθεση με την αντικειμενικότητα όπως την προσδιορίσαμε παραπάνω.

Εν συνεχεία, ως «αντίπαλο» του Ιλιένκοφ, συναντούμε τον Ντ. Ντουμπρόβσκι, οι θέσεις του οποίου αναπτύσσουν περαιτέρω το σκεπτικό του Νάρσκι, χωρίς ωστόσο οι απόψεις των δύο να ταυτίζονται. Ο Ντουμπρόβσκι προσεγγίζει την άποψη του Νάρσκι όσον αφορά τον υποκειμενισμό αφού, σύμφωνα με τον πρώτο: «το ιδεατό είναι ένα ψυχικό φαινόμενο (αν και δεν μπορούν όλα τα ψυχικά φαινόμενα να χαρακτηριστούν ιδεατά). Και εφόσον το ιδεατό είναι πάντοτε παρόν στις συνειδητές καταστάσεις των μεμονωμένων ατόμων [...] το ιδεατό είναι ένα καθαρά ατομικό φαινόμενο» (58). Ως εδώ, ο Ντουμπρόβσκι επαναλαμβάνει τα επιχειρήματα του Νάρσκι που αναγκαστικά καταλήγουν στην ταύτιση του ιδεατού με τη μεμονωμένη συνείδηση, με τη διαφορά ότι ο Ντουμπρόβσκι θα εμπλουτίσει την επιχειρηματολογία του Νάρσκι εντάσσοντας στη σφαίρα των υλικών φαινομένων και ορισμένα συνειδητά ψυχικά φαινόμενα (τα οποία ωστόσο αποφεύγει να ονομάσει). Το πλέον ενδεικτικό στοιχείο, όμως, ως προς το ότι ο Ντουμπρόβσκι πηγαίνει τη συλλογιστική αυτή ένα βήμα παραπέρα, αφορά στη νατουραλιστική διαπίστωση ότι «το ιδεατό [...] πραγματοποιείται από ένα συγκεκριμένο τύπο εγκεφαλικής και νευροδυναμικής διαδικασίας (που ωστόσο έχει ελάχιστα διερευνηθεί)» (58-59). Σύμφωνα με αυτό το εννοιολογικό πλαίσιο, μπορούμε να λύσουμε το πρόβλημα όχι μόνο του ιδεατού αλλά και της φιλοσοφίας εν γένει, καθώς υποτίθεται ότι με την ανάπτυξη της νευροφυσιολογίας θα απαντηθούν σταδιακά τα ερωτήματά που έχει θέσει ενώπιον της η φιλοσοφία. Άρα όσο περισσότερο διερευνούνται επιστημονικά οι περιοχές των κρανιακών νευροδυναμικών διαδικασιών τόσο περισσότερο λύνουμε τα ζητήματα τα οποία αφορούν στη μη υλική φύση των φαινομένων, σαν να μην υπάρχει ή μάλλον να μην υπήρξε ποτέ η πνευματική ανάπτυξη της ανθρωπότητας.

1.3 Το Ιδεατό μέσα στην ιστορία της φιλοσοφίας

1.3.1 Το πρόβλημα στον Πλάτωνα

Το πρόβλημα της διασάφησης της έννοιας του ιδεατού είναι ένα από τα πρώτα προβλήματα της φιλοσοφίας. Με την εμφάνιση των πρώτων κοινωνιών αναδύονται και μια σειρά από ιδεατά φαινόμενα με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους. Σύμφωνα με τον Ιλιένκοφ, ο Πλάτωνας είναι εκείνος που πρώτος τα αντιλαμβάνεται και τα ονομάζει. Ωστόσο, πάντα κατά τον Ιλιένκοφ, αν και ο Πλάτωνας καταφέρνει να αποσαφηνίσει τα βασικά χαρακτηριστικά του ιδεατού, δέσμιος των ιστορικών όρων της εποχής του, καταλήγει να αποδίδει στο ιδεατό τον καθοριστι-

κό ρόλο ως προς το βασικό ζήτημα της φιλοσοφίας. Με άλλα λόγια, το ιδεατό είναι το καθοριστικό μεταξύ πνεύματος και ύλης: «οι “Ιδέες” στον Πλάτωνα δεν είναι απλά κάποιες καταστάσεις της ανθρώπινης “ψυχής” (του “ψυχισμού”) αλλά αναγκαίες καθολικές εικόνες-σχήματα που [...] αντιτίθενται στην ατομική “ψυχή” και στο κατευθυνόμενο από αυτή ανθρώπινο σώμα, και παρουσιάζονται με τη μορφή υποχρεωτικών για κάθε “ψυχή” νόμων» (63). Σύμφωνα με τον Ιλιένκοφ, τοποθετώντας τα μη υλικά φαινόμενα σε μια αυτόνομη κατηγορία, η πλατωνική προσέγγιση απαντάει στις σύγχρονες στρεβλές αντιλήψεις (βλ. Νάρσκι και Ντουμπρόβσκι) για τη φύση του προβλήματος. Από την άλλη όμως, και ακριβώς επειδή ο ίδιος ο Πλάτωνας αποδίδει στα ιδεατά φαινόμενα καθοριστικό χαρακτήρα, ανοίγει τον ασκό του Αιόλου όσον αφορά το πώς και το τι τα προκαλεί. Με αυτόν τον τρόπο, θέτει για πρώτη φορά το βασικό ζήτημα της φιλοσοφίας σε στέρη βάση, απαντώντας ιδεαλιστικά.

Ωστόσο, παρά τη λαθεμένη απάντηση που πρότεινε ο Πλάτωνας, ο Ιλιένκοφ υπογραμμίζει ότι αυτός είναι που έθεσε το πρόβλημα στη γενικότητά του, δηλαδή «πάνω στη βάση της μελέτης της γενικής [...] σχέσης του “κόσμου των ιδεών” με τον “κόσμο των πραγμάτων”» (95). Επίσης, αυτός είναι που ορθά επισημαίνει τον αντικειμενικό χαρακτήρα των ιδεατών φαινομένων καθώς «η αντικειμενικότητα της “ιδεατής” μορφής» συνιστά «ένα αδιαμφισβήτητο και πρόδηλο γεγονός του οποίου έχει επίγνωση ο κάθε απλός άνθρωπος» (121).

1.3.2 Η νεώτερη μορφή του προβλήματος

Ο Ιλιένκοφ θεωρεί ως χαρακτηριστικό παράδειγμα πραγμάτευσης του ζητήματος του ιδεατού, στη νεώτερη φιλοσοφία, το πρόβλημα του Καντ, το οποίο αναφέρεται στη διάκριση μεταξύ 100 τάλιρων στην τσέπη, δηλαδή πραγματικών, και 100 τάλιρων στη φαντασία, δηλαδή ιδεατών. Με αυτή τη διάκριση ο Καντ προσπαθεί να αποδείξει ότι «από την παρουσία ενός αντικειμένου στη συνείδηση δεν δικαιούμαστε να συμπεράνουμε την ύπαρξή του *έξω από αυτή*» (89) θέτοντας έτσι τη διάκριση μεταξύ υλικότητας και πνευματικότητας. Ο τρόπος, ωστόσο, με τον οποίο συγκροτεί αυτή τη διάκριση είναι προβληματικός καθώς αφορά τη συνείδηση *έξω από* κοινωνικούς καθορισμούς. Η συνείδηση αποσπάται έτσι από τη γενική εξέλιξη (υλική και πνευματική) της ανθρωπότητας. Εξαιτίας, όμως, αυτής της εξέλιξης, προκύπτουν σε υλικά αντικείμενα, μη υλικά χαρακτηριστικά τα οποία (μη υλικά) χαρακτηριστικά διαφοροποιούνται από τη φύση των υλικών αντικειμένων.

Σύμφωνα με τον Ιλιένκοφ, ο τρόπος με τον οποίο το πρόβλημα τίθεται από τον Καντ, στερεί από την κατανόηση μας, εκείνα τα δύο στοιχεία που είχε συνεισφέρει η πλατωνική οπτική: τη γενική διάσταση του ιδεατού ενάντια στην ατομική και την αντικειμενική ενάντια στην υποκειμενική. Πράγματι, μπορούμε να σκεφτούμε ότι τα «πραγματικά» τάλιρα, σε μια χώρα που έχει εντελώς διαφορετικό χρηματοπιστωτικό σύστημα από τη χώρα έκδοσής τους, ειδικά αν τα τοποθετήσουμε στην εποχή που γράφει ο Καντ, δεν έχουν καμία αξία και είναι στην ουσία σαν ιδεατά! Έτσι η γενικότητα που εισήγαγε η πλατωνική οπτική αυτομάτως χάνεται και το ζήτημα τίθεται και πάλι επί μιας βάσης κάθε άλλο παρά στέρεης.

Η παραπάνω πραγμάτευση του προβλήματος από τον Καντ βρίσκεται σε «στοίχιση» με λαμπρά μυαλά της νεωτερικότητας που προηγούνται από αυτόν και που ανήκουν στην ίδια φιλοσοφική παράδοση (δηλαδή αυτή του εμπειρισμού³), όπως ο Λοκ, ο Μπέρκλεϊ και ο Χιουμ. Οι παραπάνω, κατά τον Ιλιένκοφ, εξέλαβαν το ιδεατό ως ατομικότητα: «η λέξη “ιδέα” και το παράγωγό της επίθετο “ιδεατό” μετατράπηκε και πάλι σε μια απλή και συλλεκτική ονομασία για κάθε, ακόμη και εφήμερη, πνευματική κατάσταση μιας μεμονωμένης ψυχής και αυτή η λεκτική χρήση απέκτησε αρκετή ισχύ ώστε να συντηρήσει μια αρκετά σταθερή παράδοση που επιβιώνει [...] έως τις μέρες μας», ενώ «ιδεατό» σημαίνει για αυτή την παράδοση «υπαρκτό μόνο στη φαντασία, μόνο με τη μορφή ατομικής ψυχικής κατάστασης» (64-65).

1.3.3 Η αντιμετώπιση του προβλήματος από τον Χέγκελ

Ο Χέγκελ θεωρεί ότι το ιδεατό δεν αφορά τα υποκείμενα αυτά καθ' εαυτά, αλλά πρόκειται για το «ουσιώδες περιεχόμενο μιας εποχής» (67). Αυτή η τοποθέτηση από μόνη της αρκεί για να μας πείσει ότι για τον Χέγκελ το ιδεατό τοποθετείται απέναντι στην υλική πραγματικότητα ως ένας οργανισμός ο οποίος διέπεται, θα λέγαμε, από τους δικούς του νόμους και έχει τη δική του συνέχεια, χωρίς να ανάγεται στο επιμέρους ή στο καθέκαστο. Έτσι, ο Ιλιένκοφ θεωρεί ότι αυτή «η απάντηση, παρά τον ιδεαλισμό που βρίσκεται στα θεμέλια της, θα ήταν πολύ περισσότερο αληθινή, βαθύτερη και, το σημαντικότερο, *εγγύτερη στην υλιστική θεώρηση των πραγμάτων αναφορικά με τη φύση αυτών των ιδιαίτερων φαινομένων περί των οποίων γίνεται εδώ λόγος*» (67). Ο Χέγκελ αντιτίθεται στη θεώρηση πως το ιδεατό είναι κάτι μεμονωμένο ή κάτι το οποίο ταυτίζεται με τη συνείδηση, και το αναδεικνύει ως μια αυτόνομη πραγματικότητα. Αξιοποιώντας τη διδασκαλία του Πλάτωνα και παρ' όλες τις ιδεαλιστικές του δεσμεύσεις, τοποθετεί τελικά το πρόβλημα στη σωστή του βάση. Για αυτό το λόγο, εντός της εγγελιανής συλλογιστικής, δεν τίθεται, για παράδειγμα, το ερώτημα αν η συνείδηση έχει ή όχι και υλική διάσταση. Αντίθετα, η εν λόγω ερώτηση είναι νόμιμη στις θεωρήσεις που αναφέραμε, οι οποίες αντιλαμβάνονται το ιδεατό ως υποκειμενικότητα, ενώ οτιδήποτε πέραν αυτής, ακόμα κι αν πρόκειται για τη γλώσσα, υπάγεται στην υλική σφαίρα.

Με αυτόν τον τρόπο ο Χέγκελ κάνει ένα αποφασιστικό βήμα προς την επίλυση του προβλήματος: «η κοινωνική συνείδηση δεν αποτελεί πολλαπλά επαναλαμβανόμενη ατομική συνείδηση [...] αλλά είναι, στην πραγματικότητα, ένα ιστορικά διαμορφωμένο και ιστορικά εξελισσόμενο σύστημα “αντικειμενικών ανα-παραστάσεων”, μορφών και σχημάτων του “αντικειμενικού πνεύματος”, “του συλλογικού λόγου της ανθρωπότητας” [...], ανεξάρτητο από τις ιδιαιτερότητες της συνείδησης ή της βούλησης των ατόμων» (94).

3 Ο Ιλιένκοφ, πιστός σε μια εγγελιανή πρόσληψη της ιστορίας της φιλοσοφίας, τοποθετεί τον Καντ στην παράδοση του εμπειρισμού. Βλ. Χέγκελ 2013: 122-124.

1.3.4 Η λύση του προβλήματος από τον Μαρξ

Μέχρι εδώ ο Ιλιένκοφ έχει διατρέξει την ιστορία της φιλοσοφίας θεωρώντας αρκετά στοιχεία αξιοποιήσιμα για τη λύση του προβλήματος του ιδεατού. Όμως αυτά δεν αρκούν για να ερμηνεύσει υλιστικά την έννοια που τον απασχολεί. Για να λύσει το πρόβλημα, ο Ιλιένκοφ καταφεύγει στην αξιακή μορφή, όπως την θέτει ο Μαρξ στο *Κεφάλαιο* (Marx 2009), ως πρότυπο επίλυσης του φιλοσοφικού προβλήματος του ιδεατού. Για τον Μαρξ η αξιακή μορφή δεν ανήκει στη σφαίρα της φαντασίας, αλλά υπάρχει αντικειμενικά – μέσα στο εμπόρευμα – και εκδηλώνεται μόνο μέσα από την υλική δραστηριότητα και τις σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων ως ιδεατή αντανάκλαση του εμπορεύματος. Ο Ιλιένκοφ χρησιμοποιεί την αξία σε όλες τις μορφές της (για παράδειγμα το χρήμα) προκειμένου να δείξει την αντικειμενικότητα της ιδεατότητας και έτσι καταλήγει στο συμπέρασμα ότι «“ιδεατή” ονομάζεται εδώ η εν γένει αξιακή μορφή των προϊόντων εργασίας» (111).

Η αξιακή μορφή στον Μαρξ, τον βοηθάει επίσης να αντιπαρατεθεί με την ενικότητα και τον υποκειμενισμό αφού «η ιδεατότητα έχει καθαρά κοινωνική φύση και προέλευση και συνάμα το ιδεατό, με τη μορφή της γνώσης, αντανακλά την αντικειμενική πραγματικότητα που υπάρχει ανεξάρτητα από την ανθρωπότητα. Είναι μορφή του πράγματος που βρίσκεται έξω από αυτό το πράγμα, ουσιαστικά στη δραστηριότητα του ανθρώπου, ως μια μορφή αυτής της δραστηριότητας» (114). Τέλος, ο Ιλιένκοφ, θέλοντας να δείξει πώς ο Μαρξ λύνει επιστημονικά το πρόβλημα του ιδεατού, αναφέρεται στον φετιχισμό του εμπορεύματος, σύμφωνα με τον οποίο η εμπορευματική μορφή ως ιδεατή διαχωρίζεται πλήρως από τη φυσική μορφή του εμπορεύματος. Μια τέτοια διαδικασία, εκτός του ότι δεν προϋποθέτει τη μονάδα ή η την ατομική ψυχή, είναι κοινωνική και γίνεται πίσω από την πλάτη της συνείδησης του εκάστοτε ανθρώπου: «ιδεατές μορφές παρόμοιες με την αξιακή μορφή [...] αναδύονται, σχηματίζονται και εξελίσσονται τόσο πιο πολύ όσο περισσότερο μετατρέπονται σε κάτι εξ ολοκλήρου αντικειμενικό, τελείως ανεξάρτητο από την εκάστοτε συνείδηση, στην πορεία μιας διαδικασίας που καθόλου δεν λαμβάνει χώρα μέσα στο κεφάλι, αλλά πάντοτε εκτός αυτού. Αν και με τη συμμετοχή του» (121).

1.4 Το ιδεατό ως σχέση αναπαράστασης

Η έννοια κλειδί, για την πιο ολοκληρωμένη κατανόηση του ιδεατού, σύμφωνα με τον Ιλιένκοφ, είναι αυτή της αναπαράστασης. Όπως είδαμε, πέραν από τη διαπίστωση της γενικής και της αντικειμενικής μορφής, την οποία προσλαμβάνει το ιδεατό, πρέπει να διαχωρίσουμε κάποιες φάσεις που αποτελούν τη διαδικασία της δημιουργίας του. Αυτή η διαδικασία, από τη στιγμή που λαμβάνει χώρα μέσα στην κοινωνία και είναι αποτέλεσμα ανθρώπινων σχέσεων, παίρνει τη μορφή της υλικής κοινωνικής δραστηριότητας. Το αποτέλεσμα αυτής της δραστηριότητας είναι η συγκρότηση ενός πράγματος κατ' αρχήν υλικού, το οποίο, ακριβώς επειδή

έχει προκύψει μέσα από μια υλική κοινωνική δραστηριότητα, φέρει και άλλου είδους χαρακτηριστικά, τα οποία τα *αναπαριστά* στην πρωταρχική υλική μορφή του ως πράγμα:

«η σχέση αναπαράστασης [...] είναι μια σχέση στην οποία ένα αισθητά αντιληπτό πράγμα, ενώ εξακολουθεί και παραμένει αυτό που είναι, αναλαμβάνει επίσης το ρόλο ή τη λειτουργία της εκπροσώπησης ενός εντελώς άλλου πράγματος ή ακριβέστερα εκπροσωπεί τη γενική φύση αυτού του “άλλου” πράγματος, κάποιου πράγματος που με αισθητηριακούς, σωματικούς όρους είναι εντελώς ανόμοιο από αυτό, αποκτώντας έτσι ένα νέο επίπεδο ύπαρξης» (109).

Στη βάση όσων αναφέραμε παραπάνω περί φετιχισμού, μπορούμε να διαπιστώσουμε την ίδια πρόσληψη (με διαφορετική μορφή) σε αρχαίους λαούς οι οποίοι απέδιδαν μαγικές ιδιότητες στο ξύλο, λατρεύοντάς το σαν θεό, ή και πιο πρόσφατα στο χρήμα. Με άλλα λόγια, αν παρουσιάσουμε ένα χαρτονόμισμα σε μια φυλή η οποία δεν χρησιμοποιεί μορφές χρήματος είναι βέβαιο ότι τα μέλη της δεν θα αναγνωρίσουν τις ιδιότητές του. Αυτές οι ιδιότητες προκύπτουν από την έννοια της αναπαράστασης, της λατρείας του ξύλου ή του χρήματος. Για αυτό και ο Ιλιένκοφ καταλήγει στη διαπίστωση ότι «μόνο στην αμοιβαία και εναντιόδρομη κίνηση δύο αντιτιθέμενων “μεταμορφώσεων”, των μορφών της δραστηριότητας και των μορφών των πραγμάτων, μόνο στους διαλεκτικά αντιτιθέμενους μετασχηματισμούς τους, υπάρχει το ιδεατό» (150).

1.5 Το ιδεατό ως διαφοροποιητικό στοιχείο

Τέλος, σύμφωνα με τον Ιλιένκοφ, ένα επιπλέον στοιχείο που μας βοηθά να αντιληφθούμε την ευρύτητα της έννοιας του ιδεατού είναι αυτό της διαφοροποίησης του ανθρώπου από τα ζώα. Αυτό που μπορούμε να δούμε με μια πρώτη παρατήρηση, είναι ότι τα μη έλλογα ζώα, με τη δραστηριότητα τους, αφενός έχουν ως αντικείμενο μόνο τα φαινόμενα (αντικείμενα) του εξωτερικού κόσμου. Αφετέρου κατευθύνονται προς αυτά απευθείας, ακολουθώντας τα ένστικτά τους και μόνο: «Το μόνο που χρειάζεται να κάνει [το νεογέννητο ζώο] είναι να εφαρμόσει τις κωδικοποιημένες σε αυτό μορφές συμπεριφοράς. Η ανάπτυξη του συνίσταται μόνο στην ανάπτυξη των ενστίκτων, στις έμφυτες δηλαδή αντιδράσεις του στα πράγματα και τις καταστάσεις» (134). Αντίθετα, η ανθρώπινη δραστηριότητα δεν κατευθύνεται μόνο προς τα εξωτερικά αντικείμενα, αλλά και προς την ίδια τη δραστηριότητα ως αυτοσκοπό, μέσα από τη βούληση και τη συνείδηση. Λόγω της ύπαρξης ενός προγενέστερου επιπέδου, το οποίο πρόεκυψε από τη ζωτική δραστηριότητα του ανθρώπου, δηλαδή του πολιτισμού ως συστήματος και αποτελέσματος αυτής της δραστηριότητας, ο άνθρωπος είναι σε θέση να διαμορφώσει αυτήν την κατεύθυνση στη δραστηριότητά του και άρα να εξελίξει την ίδια την κοινωνία μέσα από την αφομοίωση των μέχρι εκείνη την περίοδο υφιστάμενων τρόπων δραστηριότητας. Δηλαδή, ο νεογέννητος άνθρωπος διαμορφώνει τη δραστηριότητά του στη βάση

της δραστηριότητας των προηγούμενων πολιτισμών, τα δεδομένα της οποίας πρέπει να αφομοιώσει προκειμένου να αναπτύξει τη βούληση και τη συνείδησή του:

«[Ε]ίναι ακριβώς ο κόσμος της κοινωνικο-ανθρώπινης ζωτικής δραστηριότητας ο οποίος στέκεται απέναντι στον άνθρωπο που μόλις έχει γεννηθεί [...] ως εκείνη η άμεση αντικειμενικότητα στην οποία είναι υποχρεωμένος να προσαρμόσει όλη του “τη συμπεριφορά”, όλες τις λειτουργίες του οργανικού του σώματος. Το αντικείμενο εκείνο στην αφομοίωση του οποίου οι ενήλικες κατευθύνουν όλη τους τη δραστηριότητα. Η παρουσία αυτού του ιδιόμορφα-ανθρώπινου αντικειμένου – του κόσμου των πραγμάτων δημιουργημένων από τον άνθρωπο για τον άνθρωπο και επομένως των πραγμάτων των οποίων οι μορφές είναι αντικειμενοποιημένες μορφές της ανθρώπινης δραστηριότητας (εργασίας), και σίγουρα όχι μορφές φυσικά εγγενείς σε αυτά – αποτελεί ακριβώς τη συνθήκη για την ύπαρξη της συνείδησης και της βούλησης» (135-136).

Με δεδομένη αυτήν τη διαπίστωση, μπορούμε πλέον να συλλάβουμε το ιδεατό τριμερώς. Αρχικά ως αποτέλεσμα των σχέσεων παραγωγής των ανθρώπων μέσω της εργασίας τους, πράγμα που ωθεί τον Ιλιένκοφ να επιμένει στην έννοια της δραστηριότητας ως έλλογης μορφής πράξης. Κατά δεύτερον, για τον Ιλιένκοφ το ιδεατό αποτελεί προϊόν της ιστορίας, καθώς η τελευταία είναι που δίνει τη ροή της μορφής του ιδεατού από τη μια γενιά στην επόμενη. Επομένως το ιδεατό προϋποθέτει την ιστορία. Τέλος, θα πρέπει να αντιληφθούμε την αξιοποίηση του ιδεατού ως κατασκευή, η οποία είναι αναγκαία για τη γέννηση, ύπαρξη και ανάπτυξη της βούλησης και της συνείδησης και όχι το ανάποδο, καθώς οι τελευταίες αποτελούν τις ψυχικές μορφές έκφρασης του ιδεατού ή αλλιώς τις αναγκαίες μορφές έκφρασης και πραγμάτωσής του.

2. Σημεία αναφοράς για τον Ιλιένκοφ και το έργο του

Ο Εβάλντ Ιλιένκοφ γεννήθηκε το 1924 στο Σμόλενσκ και ξεκίνησε τις σπουδές του το 1941 στο Ινστιτούτο Φιλοσοφίας, Λογοτεχνίας και Ιστορίας. Υπηρέτησε στον Κόκκινο Στρατό ως αξιωματικός κατά τη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου και υπήρξε διοικητής μονάδας η οποία μπήκε νικηφόρα το 1945 στο Βερολίνο, όπου και γιόρτασε την αντιφασιστική νίκη της 9^{ης} Μαΐου. Το 1950 ολοκλήρωσε τις σπουδές του, ενώ το 1953 ολοκλήρωσε και υποστήριξε τη διδακτορική του διατριβή με τίτλο *Ορισμένα προβλήματα της υλιστικής διαλεκτικής στο έργο του Μαρξ «Βασικές γραμμές της Κριτικής της Πολιτικής Οικονομίας»*. Το 1965 τού απονεμήθηκε το βραβείο Τσερνισέφσκι και το 1968 αναγορεύτηκε διδάκτωρ των Φιλοσοφικών Επιστημών⁴ ενώ εργαζόταν και στο Ινστιτούτο Φιλοσοφίας της Ακαδημίας Επιστημών της ΕΣΣΔ. Το έργο του έχει μεταφραστεί σε 20 και πλέον γλώσσες. Βα-

4 «[Σ]τη Σοβιετική Ένωση οι μεταπτυχιακές σπουδές οδηγούσαν στην απονομή διδακτορικού τίτλου. Κατόπιν, όποιος συνέχιζε σε ακαδημαϊκή διαδρομή, είχε τη δυνατότητα να αποκτήσει τον τίτλο του Δόκτορα του εκάστοτε επιστημονικού αντικειμένου, προετοιμάζοντας και υπερασπίζοντας τη σχετική διατριβή του. Είναι, κατά κάποιον τρόπο, κάτι αντίστοιχο με την «υφηγεσία» που υπήρχε παλιότερα στην Ελλάδα» (Κοιλιάκος 2016: 50 – 51).

σικό αντικείμενο της φιλοσοφικής εργασίας του Ιλιένκοφ είναι το *ιδεατό*, ωστόσο θα ασχοληθεί και με πληθώρα άλλων θεμάτων, τα οποία σχετίζονται με τη μελέτη της υλιστικής διαλεκτικής και εκτείνονται από τη διαλεκτική, ως γνωσιοθεωρία και λογική του μαρξισμού, μέχρι την ψυχολογία⁵ και την παιδαγωγική.

Η *Διαλεκτική του Ιδεατού* μεταφράστηκε για πρώτη φορά στα αγγλικά από τον R. Daglish⁶, όμως η έκδοση στην οποία βασίστηκε η μετάφραση του Daglish ήταν ελλιπής (νέα κομμάτια του κειμένου καθώς και διορθώσεις του συγγραφέα ήρθαν στο φως μεταγενέστερα). Εκτός αυτού, η μετάφραση του Daglish χαρακτηρίστηκε πρόχειρη και κακοδουλεμένη. Το ενδιαφέρον για τη *Διαλεκτική του Ιδεατού* αναθερμάνθηκε το 2009 με αφορμή τη νέα μετάφρασή του. Σε αυτήν βασίστηκε μια συλλογή κειμένων για τον Ιλιένκοφ η οποία εκδόθηκε το 2014 (Levant & Oittinen 2014) και αποτελεί τρόπον τινά εισαγωγή στη συγκεκριμένη φιλοσοφική περιοχή από μια «σύγχρονη» θεωρητική ματιά.

Βέβαια, το ενδιαφέρον για τον Ιλιένκοφ δεν ξεκινά τα τελευταία 8 χρόνια. Το 1991 εκδόθηκε η μόνη μονογραφία αποκλειστικά για τη σκέψη του από τον D. Bakhurst (1991). Μέχρι σήμερα η εργασία του Bakhurst για τον Ιλιένκοφ θεωρείται «η πιο έγκυρη και σοβαρή δουλειά που έχει γίνει με επίκεντρο τη φιλοσοφία του» (Levant 2012: 127). Ο Bakhurst θα παρουσιάσει όλο το ιστορικό πλαίσιο διαμόρφωσης της σοβιετικής σκέψης από την Οκτωβριανή Επανάσταση μέχρι τη δεκαετία του '70, δηλαδή μέχρι και τον θάνατο του Ιλιένκοφ.⁷

Το επόμενο μείζον επεισόδιο που αφορά στην πραγμάτευση της φιλοσοφίας του Ιλιένκοφ είναι το συνέδριο που έγινε στο Ελσίνκι το 1999, υπό την επιμέλεια της V. Oittinen (2000). Το 2007 ακολουθεί η δουλειά του μαθητή του Ιλιένκοφ S. Mareev (2007), στην οποία κάνει και αυτός μια ιστορική αναδρομή στη φιλοσοφία της ΕΣΣΔ μέσα από τους τρεις, κατά μία έννοια, μεγάλους εκπροσώπους της, δηλαδή τους Λούκατς⁸, Βιγκότσκι και Ιλιένκοφ. Τέλος, το 2014 θα εκδοθεί ο συλλογικός τόμος για τον Ιλιένκοφ, για τον οποίο έγινε λόγος παραπάνω, η επιμέλεια του οποίου ανήκει στους A. Levant και V. Oittinen. Εκτός από επιμέρους δημοσιεύσεις σε περιοδικά που ασχολούνται με την ανατολικό-ευρωπαϊκή σκέψη, αυτές είναι, σε πολύ αδρές γραμμές, οι κυριότερες μελέτες που αφορούν στο έργο του Ιλιένκοφ.

Στις παραπάνω εργασίες υπάρχει μια πληθώρα αναγνώσεων του έργου του Ιλιένκοφ για το ιδεατό, κάτι το οποίο δίνει τη δυνατότητα για μια ευρύτερη πρόσληψη και περαιτέρω μελέτη αυτού του πολύ σημαντικού φιλοσόφου του 20^{ου} αιώνα. Θα πρέπει, ωστόσο, εδώ να επισημανθεί ότι όλες οι παραπάνω μελέτες διέπονται από μια «μονοφωνία» και εν πολλοίς δογματική αντίληψη περί των τεκταινομένων στην ΕΣΣΔ. Με αυτό επιδιώκω να επισημάνω τον έντονο αντί-σοβιετισμό που κυριαρχεί σε όλες τις μελέτες, ο οποίος εμποδίζει τον αναγνώστη-ερευνητή να κατανοήσει τον Ιλιένκοφ μέσα στη συνθετότητα του ιστορικού πλαισίου

5 Ενδεικτικά, για την πρόσληψη του έργου του Ιλιένκοφ που αφορά στην ψυχολογία βλ. Surmava, 2010.

6 Ο Robert Daglish έχει ασχοληθεί με το έργο και άλλων σοβιετικών φιλοσόφων όπως για παράδειγμα του Mikhailov 1980.

7 Αξίζει να σημειωθεί, ωστόσο, ότι παρά την ενδεχόμενη χρησιμότητά της, η προσπάθεια του συγγραφέα δεν χαρακτηρίζεται από πληρότητα.

8 Αν και Ούγγρος στην καταγωγή, ο Λούκατς αντιμετωπίζεται από τον Mareev ως εκπρόσωπος της σοβιετικής φιλοσοφικής παράδοσης.

των οικονομικών, κοινωνικών και πολιτικών συνθηκών, οι οποίες διαμόρφωσαν τη συγκρότησή του και τελικά καθόρισαν την ουσιαστική φιλοσοφική συμβολή του σε ένα ευρύ φάσμα γνωστικών πεδίων (στο σύνολο του έργου του, προφανώς). Πράγματι, κάθε κείμενο ή άρθρο το οποίο προσπαθεί να εισαγάγει τον αναγνώστη στο έργο του φιλοσόφου, ξεκινά με τη σκιαγράφηση των ιστορικών συνθηκών δράσης και πνευματικής ανάπτυξης του Ιλιένκοφ. Η εν λόγω σκιαγράφηση παρουσιάζει το κοινωνικοπολιτικό πλαίσιο, στο οποίο εντάσσεται ο Ιλιένκοφ, ως μια στυγνή δικτατορία και παραβλέπει όλη τη μαρξιστική-λενινιστική διδασκαλία περί της δικτατορίας του προλεταριάτου. Έτσι ο DIAMAT (ακρωνύμιο του διαλεκτικού υλισμού) παρουσιάζεται πάντα ως η επιβεβλημένη από το Κόμμα φιλοσοφική μέθοδος, αποκλείοντας οποιαδήποτε εναλλακτική δυνατότητα ανάπτυξης της φιλοσοφικής σκέψης στην ΕΣΣΔ.

Μια τέτοια ανάγνωση είναι αθεμελίωτη καθώς παραγνωρίζει χονδροειδώς τις έντονες συζητήσεις και διαμάχες εντός της σοβιετικής φιλοσοφίας.⁹ Αντίστοιχα, υπάρχει η αντιφατική αναφορά ότι οι σοβιετικοί φιλόσοφοι δεν μπορούσαν να συμμετάσχουν σε συνέδρια στο εξωτερικό, ενώ την ίδια στιγμή μπορούσαν να στείλουν την ανακοίνωσή τους.¹⁰ Τέλος, ο A. Levant αναφέρει ότι ειδικά ο Ιλιένκοφ ήταν διωκόμενος αλλά παρόλα αυτά τα έργα του εκδίδονταν.¹¹

Όλες οι παραπάνω τοποθετήσεις, προσφέρουν μια πληθώρα στερεοτύπων του τύπου ο «κακός Στάλιν» ή ο «καλός Χρουτσώφ», τα οποία χαρακτηρίζονται από μια ξεκάθαρη ιδεολογική διάσταση και λίγο έως καθόλου συμβάλουν στην επιστημονική διερεύνηση του πλαισίου διαμόρφωσης στοχαστών όπως ο Ιλιένκοφ¹² και εν γένει του σοσιαλισμού όπως οικοδομήθηκε στην ΕΣΣΔ. Η υλιστική διαλεκτική αντίληψη, η οποία συνεχίζει τη σκέψη των Μαρξ – Ένγκελς – Λένιν, αφορά κατά βάση την ίδια την ιστορία της εν γένει ανάπτυξης των υλικών και πνευματικών όρων μιας περιόδου (ή αλλιώς, την αντιφατική ανάπτυξη των υλικών της όρων καθώς και την κοινωνική τους αντιστοιχία) και δεν μπορεί να εκλαμβάνεται ως αυθαίρετο ζήτημα ατομικών υποκειμένων ή μεμονωμένων καταστάσεων. Υπό αυτή την έννοια αυτού του είδους οι προσεγγίσεις πόρρω απέχουν από την υλιστική διαλεκτική παρόλο που επιχειρούν να μιλήσουν στο όνομά της.

3. Προτεινόμενη αξιοποίηση της επιχειρηματολογίας του Ιλιένκοφ

Το ιδεατό όπως παρουσιάστηκε στο πρώτο μέρος είναι κάτι πολυεπίπεδο, καθώς αφορά τη φύση των μη υλικών φαινομένων. Ως εκ τούτου, μπορεί να αξιοποιηθεί πολλαπλά. Εδώ θα σταθώ, ενδεικτικά, σε δύο άξονες που σχετίζονται με την πρόσληψη της έννοιας του ιδεατού. Ο πρώτος αφορά τη βοήθεια που μας παρέχει ο Ιλιένκοφ για τη μελέτη του *Κεφαλαίου*. Ο δεύτερος έχει να κάνει με την ίδια

9 Για μια προσέγγιση της φαινομενολογίας όπως αναπτύχθηκε από τον Mamardashvili, βλ. Pushchaev 2010.

10 Για ένα σχετικό περιστατικό που αφορά τον ίδιο τον Ιλιένκοφ βλ. Κουλάκος 2016:79.

11 Αυτή η (ομολογουμένως αντιφατική) τοποθέτηση γίνεται στην ίδια σελίδα (Levant 2011: 180).

12 Μια τέτοια προσπάθεια ανάδειξης του εν λόγω πλαισίου χωρίς τις αναφερθείσες απλουστεύσεις γίνεται στο Κουλάκος 2016: 49-62.

την αντίληψη για την «καθημερινότητα» του ιδεατού και με το πώς ερμηνεύουμε αυτές τις μορφές της πραγματικότητας.

Αν και ο Ιλιένκοφ ξεκινά την ανάλυση του στο κείμενο με τη διαπάλη που αναπτύσσεται στα δύο αντιμαχόμενα στρατόπεδα της φιλοσοφίας, τον υλισμό και τον ιδεαλισμό, το θεμέλιο της προσέγγισής του είναι η μαρξική θεωρία της αξίας, η οποία απαντά ταυτόχρονα τόσο σε κάθε λογής ιδεαλισμό όσο και στον χυδαίο υλισμό. Η αξιακή θεωρία, ως θεμέλιο της ίδιας της μαρξιστικής κριτικής στην πολιτική οικονομία, κατ' ουσίαν φανερώνει την κοινωνική συνείδηση μέσα από τις αντικειμενικές συνθήκες του κοινωνικού είναι. Αυτό το οποίο ο Ιλιένκοφ ονομάζει χαρακτηριστικά μέσα στο κείμενο «αξιακή μορφή» ως μορφή ιδεατότητας, ο Μαρξ το προσδιορίζει ως εξής: «Η αξία υπάρχει σε κάθε εμπόρευμα αλλά όσο και αν το πιάσεις (το εμπόρευμα) μένει άπιαστο σαν πράγμα αξίας» (Μαρξ 2009: 61). Παρόλο όμως που αυτή η κατηγορία είναι άπιαστη, είναι αντικειμενική η ύπαρξή της. Ενώ η αξία υπάρχει μόνο μέσα από τις αξίες χρήσης, δηλαδή μέσα από το αντικείμενο με τις φυσικές του ιδιότητες, την ίδια στιγμή η «άπιαστη» αξία ενυπάρχει σε αυτό.

Εν προκειμένω, είναι κρίσιμο να σταθούμε στη δραστηριότητα του ανθρώπου. Αν δεν υπήρχαν οι σχέσεις στην παραγωγή και οι κοινωνικές σχέσεις που αντιστοιχούν στις καθορισμένες σχέσεις παραγωγής, δε θα μπορούσε να «βρεθεί» η αξία του πράγματος ως ιδεατή μορφή. Με άλλους όρους, ένα πράγμα αντιστοιχεί σε δύο: το πράγμα με τις φυσικές του ιδιότητες (αξία χρήσης) και το πράγμα στην ιδεατή του μορφή (αξιακή μορφή), όπου η αξιακή μορφή αντανακλάται στην πρώτη. Ο Ιλιένκοφ αξιοποιεί αυτή τη μαρξική πρόσληψη για να αποδείξει την αντικειμενικότητα που έχει το ιδεατό στην κοινωνία σε αντιπαράθεση με θετικιστικές απόψεις που ενέτασσαν ή και εντάσσουν το ιδεατό στην κατηγορία της υποκειμενικής ύπαρξης. Υποστηρίζω ότι η αντίληψη του Ιλιένκοφ για το ιδεατό μπορεί να συζητηθεί και σε σχέση με άλλα σημεία του Κεφαλαίου, τα οποία μπορούν να αποδείξουν τον αντικειμενικό χαρακτήρα, όχι μόνο του ιδεατού, αλλά και της συνείδησης, όπως και της βούλησης ως προεκτάσεις του.

Θα επιχειρήσω να ενισχύσω αυτή την άποψη με δύο παραδείγματα από τον πρώτο τόμο του *Κεφαλαίου*, το πρώτο από την ενότητα της Σχετικής Υπεραξίας (τέταρτο μέρος) και το δεύτερο από την ενότητα της Απόλυτης Υπεραξίας (τρίτο μέρος).

Ο Μαρξ αναλύει τη θεμελιακή ανάπτυξη του ζητήματος της αξίας και του χρήματος και στη συνέχεια κατευθύνεται στην απόλυτη και τη σχετική υπεραξία. Η υπεραξία, αν ακολουθήσουμε το επιχείρημα περί του ιδεατού χαρακτήρα της αξίας, ανήκει και αυτή στη σφαίρα της ιδεατότητας, ως κάτι έξω και πέρα από τη συνείδηση, και επομένως είναι κάτι αντικειμενικό. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι αυτού του είδους η αντικειμενικότητα περί της άντλησης της υπεραξίας συνεχίζεται με την παρουσίαση της συνείδησης (ως συνέχειας της ιδεατότητας) ως αντικειμενικής και «μη ελεγχόμενης» από τους ίδιους τους φορείς της. Γι' αυτό το λόγο και ο Μαρξ αναφέρει ότι «χρειάζεται χρόνος και πείρα για να μάθει ο εργάτης να διακρίνει τις μηχανές από την κεφαλαιοκρατική τους χρησιμοποίηση και έτσι να στρέφει τις επιθέσεις του ενάντια στην κοινωνική μορφή της εκμετάλλευσής τους» (Μαρξ 2009: 445). Να διαμορφώσει, δηλαδή, την αντίστοιχη συνείδηση μέσα από τη δραστηριότητα.

Το δεύτερο παράδειγμα εφαρμογής του ιδεατού, σαν πρότυπο για την πρόσληψη της συνείδησης, αφορά τον σκοπό, τον οποίο ενέχει ο χαρακτήρας της εργασιακής διαδικασίας, «ένα σκοπό που καθορίζει σαν νόμος τον τρόπο και το είδος της ενέργειάς του και που σε αυτόν πρέπει να υποτάξει τη βούλησή του» (Μαρξ 2009: 191). Η εργατική δύναμη όταν διατίθεται από τον εργάτη στον κεφαλαιοκράτη, προϋποθέτει τη συνείδηση και τη βούληση. Αυτό όμως δεν μπορεί να γίνει χωρίς τις ιδεατές μορφές της αξίας και της υπεραξίας, οι οποίες πραγματώνονται μόνο από τη σχέση παραγωγής που εμπλέκει την αστική και την εργατική τάξη. Άρα η συγκεκριμένη αντίληψη για το ιδεατό, μπορεί να αξιοποιηθεί ως υποδομή για την κατανόηση της ανάπτυξης εννοιών όπως η συνείδηση και η βούληση μέσα στο κείμενο του *Κεφαλαίου*. Παράλληλα μπορεί να αξιοποιηθεί για την κατανόηση της συγκρότησης αυτών των μορφών του ιδεατού όχι ως υποκειμενικών ή περιπτωσιολογικών αλλά ως αντικειμένων με τις δικές τους κατευθυντήριες και τους δικούς τους κανόνες ή, όπως το θέτει ο Μαρξ στο παραπάνω απόσπασμα, με τους δικούς τους νόμους.

Ο δεύτερος άξονας τον οποίο θέτω, αφορά την αντίληψη της καθημερινότητας υπό το πρίσμα του ιδεατού, καθώς η υλική και πνευματική ανάπτυξη της ανθρωπότητας δεν σταματάει κι επομένως συνεχώς αναδεικνύεται η πραγμάτωση της ανθρώπινης δραστηριότητας καθώς και των αποτελεσμάτων της, μέσα από την ερμηνεία τους. Σε αυτό το σημείο εντάσσεται αυτή η ιδιότυπη εφαρμογή της αντίληψης περί ιδεατού, η οποία μπορεί να επιτευχθεί αν δεν σταθούμε, εν πρώτοις, στο ίδιο το ιδεατό σαν από αντικείμενο καθ' εαυτό και αν διερευνήσουμε τους υλικούς και πνευματικούς όρους, οι οποίοι οδηγούν στο ιδεατό μέσα από την αποκρυστάλλωση της ανθρώπινης δραστηριότητας. Μέσα από αυτήν την οπτική ανοίγεται ο δρόμος για μια ολόπλευρη αντιμετώπιση του πραγματευόμενου ζητήματος. Όπως μας λέει ο Ιλιένκοφ το ιδεατό, πέρα από όλα τα άλλα είναι «μια πτυχή της κουλτούρας, μια από τις διαστάσεις της» (142). Βέβαια, θα προσθέταμε ότι αυτή η πτυχή είναι πολυκάναλη και ως εκ τούτου μη μονοσήμαντα καταληπτή. Μπορούμε όμως να προσπαθήσουμε να την εφαρμόσουμε σε συγκεκριμένες πτυχές της καθημερινότητας. Ας πάρουμε για παράδειγμα την ερμηνεία ή την έρευνα πάνω σε ένα βιβλίο. Για να το εξετάσουμε πρέπει να το αντιμετωπίσουμε ως ένα προϊόν, το οποίο γεννήθηκε σε ορισμένες αντικειμενικές συνθήκες, σε συνάφεια με το υποκείμενο της δημιουργίας του στην αντιφατική τους κίνηση. Το βιβλίο μόνο μέσα από αυτού του είδους την κίνηση (μέσα από τις αντιφάσεις που αφορούν την υλική πραγματικότητα αλλά και την πνευματική ανάπτυξη ως προϊόν αυτών των αντιφάσεων) μπορούμε να το εκλάβουμε ως ένα αποτέλεσμα αντικειμενικό, το οποίο αποκτά τη δική του ύπαρξη, η οποία είναι διαρκής, πολλαπλώς μεταβαλλόμενη και έξω από την ατομική συνείδηση. Το παραπάνω ενδεικτικό παράδειγμα, θεωρώ ότι κάνει σαφές πως έχουμε μια μέθοδο – αποτέλεσμα της υλιστικής διαλεκτικής –, η οποία αφορά ένα συγκεκριμένο αχανή τομέα της αντικειμενικής πραγματικότητας. Επομένως, η συνεισφορά του Ιλιένκοφ στην αποκρυπτογράφηση της πνευματικής πραγματικότητας, ως κάτι ενσωματωμένο αλλά και ταυτόχρονα διακριτό από την υλική ανθρώπινη δραστηριότητα, μπορεί να αποδειχθεί καθοριστική.

Βιβλιογραφία

Bakhurst D. 1991. *Consciousness and Revolution in Soviet Philosophy: from the Bolsheviks to Evald Ilyenkov*, Cambridge: Cambridge University Press.

Engels F. 2011. *Ο Λουδοβίκος Φόιερμπαχ και το Τέλος της Κλασσικής Γερμανικής Φιλοσοφίας*, χ. μτφρ., Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή.

Ιλιένκοφ Έ. 2016. *Η Διαλεκτική του Ιδεατού*, μτφρ. Μ. Δαρβίρας, Τρίκαλα: Επέκεινα.

Κοιλάκος Δ. 2016. «Ο Ε. Β. Ιλιένκοφ και η Σοβιετική φιλοσοφία», *Κομμουνιστική Επιθεώρηση* 5: 45-84.

Levant A. 2011. «From the History of Soviet Philosophy: Lucacs – Vygotsky – Ilyenkov», *Historical Materialist* 19: 176-189.

Levant A. 2012. E. V. «Evald Ilyenkov and Creative Soviet Theory: an introduction to “Dialectics of the Ideal”», *Historical Materialism* 20: 125-148.

Levant A. & Oittinen V. 2014. «Ilyenkov in the Context of Soviet Philosophical Culture: An Interview with Sergey Mareev», στο: A. Levant και V. Oittinen (επιμ.), *Dialectics of the ideal, Evald Ilyenkov and Creative Soviet Marxism*, Leiden: Brill: 81-96.

Mareev S. 2008. *From the History of Soviet Philosophy: Lucacs – Vygotsky – Ilyenkov*, Moscow: Kul'turnaia revoliutsiia.

Marx K. 2009. *Το Κεφάλαιο*, τ. 1, μτφρ. Π. Μαυρομμάτης, Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή.

Mikhailov F. T. 1980. *The Riddle of the Self*, μτφρ. R. Daghish, Moscow: Progress Publishers.

Oittinen V. (επιμ.) 2000. *Evald Ilyenkov's Philosophy Revisited*, Helsinki: Kikimora Publications.

Pushchaev I. V. 2010. «The Relationship between Dialectics and Phenomenology in the Work of E. V. Ilyenkov and M. K. Mamardashvili», *Russian Studies in Philosophy* 49: 77-99.

Surmava A. 2010. «Ilyenkov and the Revolution in Psychology», *Russian Studies in Philosophy* 48: 36-62.

Suvorov A. V. 2003. «Experimental Philosophy (E. V. Ilyenkov and A. I. Meshcheriakov)», *Journal of Russian & East European Psychology* 41: 67-91.

Χέγκελ Γκ. Β. Φ. 2013. *Η Επιστήμη της Λογικής*, μτφρ. Γ. Τζαβάρας, Αθήνα: Δωδώνη.

Βιβλιογραφία για περαιτέρω εμπάθυση στο έργο του Ιλιένκοφ

Bakhurst D. 1995. «Lessons from Ilyenkov», *The Communication Review* 12: 155-178.

Bakhurst D. 2015. «Ilyenkov's Passion», *Mind, Culture and Activity* 22: 68-73.

Dubrovsky D. 1971. *Mental Phenomena and the Brain*, Moscow: Nauka.

Dubrovsky D. 1988. *The Problem of the Ideal: the Nature of Mind and its Relationship to the Brain and Social Medium*, μτφρ. V. Stankevich, Moscow: Progress Publishers.

Ιλιένκοφ Έ. 1976. *Τεχνοκρατία και Ανθρώπινα Ιδεώδη στο Σοσιαλισμό*, μτφρ. Α. Τσέλιος, Αθήνα: Οδυσσέας.

Ιλιένκοφ Έ. 1982. *The Dialectics of the Abstract and the Concrete in Marx's Capital*, μτφρ. S. Kuzyakov, London: Progress Publishers.

Ιλιένκοφ Έ. 1983. *Διαλεκτική Λογική. Δοκίμια Ιστορίας και Θεωρίας*, μτφρ. Μ. Αναστασιάδης, Αθήνα: Gutenberg.

Ιλιένκοφ Έ. 2016. «Σχετικά με την κατάσταση στη φιλοσοφία», *Κομμουνιστική Επιθεώρηση* 5/2016: 85-95.

Jones P. 1994. «Evald Ilyenkov and the History of Marxism in the USSR», *History of the Human Sciences* 7: 105-118.

Kosic K. 1975. *Η Διαλεκτική του Συγκεκριμένου*, μτφρ. Λ. Χατζηπροδρομίδης, Αθήνα: Οδυσσέας.

Levant A. 2014. «Emancipating *Open Marxism*: E. V. Ilyenkov's Post-Cartesian Anti-Dualism», στο: A. Levant και V. Oittinen (επιμ.), *Dialectics of the Ideal, Evald Ilyenkov and Creative Soviet Marxism*, Leiden: Brill.

Maidansky A. 2005. «Metamorphoses of the ideal», *Studies in East European thought* 57: 289-304.

Maidansky A. 2014. «Reality of the Ideal», στο: A. Levant και V. Oittinen, (επιμ.), *Dialectics of the Ideal, Evald Ilyenkov and Creative Soviet Marxism*, Leiden: Brill: 123-142.

ΜακΝτάουελ Τζ. 2013. *Ο Νους και ο Κόσμος*, μτφρ. Θ. Σαμαρτζής, Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.

Νικητόπουλος Γ. 2001. «Ο Εβάλντ Ιλιένκοφ και η Υλιστική Διαλεκτική», *Ουτοπία* 45: 163-169.

Oittinen V. 2005. «Evald Ilyenkov as Interpreter of Spinoza», *Studies in East European Thought* 57: 319-338.

Oittinen V. 2014. «Evald Ilyenkov, the Soviet Spinozist», στο: A. Levant και V. Oittinen (επιμ.), *Dialectics of the Ideal, Evald Ilyenkov and Creative Soviet Marxism*, Leiden: Brill: 107-121.

Oittinen V. & Rauhala P. 2014. «Evald Ilyenkov's Dialectics of Abstract and Concrete and the Recent Value-Form Debate», στο: A. Levant και V. Oittinen, (επιμ.), *Dialectics of the Ideal. Evald Ilyenkov and Creative Soviet Marxism*, Leiden: Brill: 165-181.

